

GOED KOOPMANSGEBRUIK EN LIQUIDATIEWINST

door W. A. Schot

Inleiding

De bedoeling van dit artikel is om na te gaan, in hoeverre het goed koopmansgebruik invloed uitoefent op de wijze van vaststelling van de liquidatie- en/of de overdrachtswinst. Daarbij zal allereerst aandacht geschonken worden aan de bestaande situatie, blijkend uit wettekst en jurisprudentie, terwijl vervolgens hetzij twijfelpunten, hetzij wenselijk voorkomende aanvullingen aan de orde zullen worden gesteld.

Daar het in dit artikel niet zozeer gaat om een volledig overzicht als wel om het analyseren van de grondbeginselen, zullen niet alle hierbij in aanmerking komende detailpunten worden behandeld.

Goed koopmansgebruik

Zoals bekend mag worden verondersteld, is dit het algemene criterium, waaraan de winstvaststelling moet voldoen, wil zij als fiscaal aanvaardbaar worden aangemerkt. Daarnaast is eveneens de eis van een bestendige gedragslijn gesteld, welke slechts bij bijzondere omstandigheden gewijzigd mag worden. De afschrijvingen zijn afzonderlijk geregeld, waarbij als basis voor de bepaling van het afschrijvingsbedrag de aanschaffings- of voortbrengingskosten zijn aangegeven. Daarnaast zijn nog speciale regelingen getroffen voor de inmiddels vervallen vervroegde afschrijvingen, de investeringsaftrek - niet meer geldig voor gebouwde eigendommen -, de reserves voor gelijkmatige verdeling van kosten en lasten, voor risico's welke plegen te worden verzekerd maar niet verzekerd zijn en voor de boekwinst, gemaakt op verlorengedane of beschadigde lichamelijke bedrijfsmiddelen, welke vervangen zullen worden. Uitdrukkelijk is daarbij vermeld, dat de regel van goed koopmansgebruik uitsluitend geldt voor de bepaling van de jaarlijkse winst.

Niet altijd evenwel leidt goed koopmansgebruik tot eenzelfde winstvaststelling bij aan elkaar identieke gevallen. Zo mogen pensioenuitkeringen gebracht worden ten laste van het jaar van uitkering (BNB 1957/207), maar ook mag de verplichting, mits deze op verstreken boekjaren betrekking heeft, op de balans worden gepassiveerd. Daar beide methodes als goed koopmansgebruik zijn gekwalificeerd, mag een eenmaal gekozen stelsel niet door een ander worden vervangen. Ook voor tantièmes (BNB 1964/8) en vacantiëtoeslagen (BNB 1960/36) geldt eenzelfde redenering.

Ook de veldinventaris (BNB 1960/67) en voorraden veevoeder en kunstmest (BNB 1960/141) behoeven niet op de balans te worden geactiveerd. Hierbij gold als overweging, dat deze kosten gemaakt zijn ten behoeve van het onmiddellijk op het jaar van uitgave volgend jaar en in dat jaar ook uitgewerkt zijn, terwijl het voordeel van de perfectie in de jaarwinstvaststelling gezien de geringe invloed op de grootte van de jaarwinst niet opweegt tegen de praktische bezwaren aan een jaarlijkse schatting verbonden.

Evenzo is het overeenkomstig goed koopmansgebruik een qua grootte uiterst moeilijk te schatten vordering, zoals een nabetaling op geleverde landbouwproducten (BNB 1958/94), welke vordering eerst geruime tijd na de balansdatum

wordt vastgesteld, bij de jaarwinstbepaling op te nemen in het jaar van vaststelling.

Ditzelfde geldt als er een objectieve schatting bestaat, zoals de schatting van een contactcommissie en eerst veel later blijkt hoe groot de werkelijke waarde is geweest. Niet juist is het echter als tijdens het opmaken van de balans reeds bekend is hoe groot deze nabetaling zal zijn, het reële bedrag van de nabetaling buiten aanmerking te laten (BNB 1958/112), tenzij het verschil veroorzaakt is door feiten na de balansdatum ontstaan (BNB 1958/113).

Tenslotte mogen in bepaalde gevallen alle vorderingen en schulden buiten aanmerking worden gelaten, dus alleen de ontvangsten en uitgaven worden meegenomen. Dit geldt slechts als het om onbelangrijke bedragen met een vrij constant karakter gaat (BNB 1959/237) en als de omvang van de beroepsuitoefening van een dusdanig bescheiden karakter is, dat een al te omvangrijke boekhouding niet verlangd kan worden (BNB 1960/179). In principe geldt dit dus alleen voor de kleine bedrijven en de vrije beroepen van niet al te grote omvang (BNB 1955/170).

Uit al deze gevallen spreekt duidelijk de tendens, dat bij de fiscale winstberekening geen al te strenge theoretische maatstaven mogen worden aangelegd, maar dat integendeel een binnen redelijkheidsgrenzen blijvende praktische oplossing in vele gevallen eveneens voldoende is. Alhoewel dit op het eerste gezicht een onbevredigende situatie lijkt, is het dit in feite niet, omdat de belastingwetten in principe op iedereen van toepassing zijn en lang niet iedereen in staat is om voor elk geval een fraaie theoretisch juiste oplossing te volgen. Bovendien geldt ook hier het adagium „eenvoud is het kenmerk van het ware”.

Twee punten verdienen hierbij nog afzonderlijk de aandacht. Wanneer dient fiscaal de winstberekening plaats te vinden en is het vereist, dat de fiscale balans voor zover mogelijk overeenstemt met de commerciële balans. Voorzover ik heb kunnen nagaan, zijn beide punten tot op heden nog niet voor de rechterlijke instanties aan de orde gesteld. Wel is voor het eerste punt hiertoe een poging gedaan in het geval behandeld in BNB 1958/112, maar dit punt is door de feitelijke omstandigheden niet aan behandeling toegekomen.

De wet zelf stelt m.i. in beide gevallen geen enkele concrete eis. Het tijdstip van winstberekening zal uiteraard dienen te liggen tussen het einde van het boekjaar en het tijdstip van indiening van de aangifte. Beide tijdstippen enigszins ingekort door de nu eenmaal menselijke onvolkomenheden. Daartussenin is de belastingplichtige m.i. volkomen vrij. Wil hij zijn fiscale verplichtingen snel te weten komen, dan zal hij erop aansturen de winstvaststelling zo vroeg mogelijk te doen plaatsvinden. Wil hij deze verplichtingen zo volledig mogelijk doen aansluiten bij de werkelijke situatie, dan zal hij deze zo laat mogelijk doen vaststellen. Het is zelfs mogelijk, dat hij beide opstellingen gewent acht, zodat de fiscale winst in dat geval twee maal berekend wordt. In het laatste geval zal uiteraard de eerste opstelling een voorlopig karakter dragen.

Daar het tijdstip van winstvaststelling van grote invloed kan zijn op het al of niet bekend zijn van de grootte van op de balansdatum naar hun beloop nog niet vaststaande vorderingen, en hier dus een reële manipulatiemogelijkheid aanwezig is om het ene jaar de winst te drukken en het volgend jaar deze te flatteren, acht ik het vrij zeker, dat de in de wet gestelde eis van een bestendige gedragslijn onafhankelijk van de resultaten, mede op het tijdstip van winstvaststelling kan worden betrokken. Dit zou dan tevens inhouden, dat zonder bijzondere omstandigheden van een eenmaal ingeslagen weg niet meer mag worden afgeweken.

Mijn conclusie is dan ook, dat bij een eenmaal gekozen tijdstip van fiscale winstvaststelling hiervan niet meer mag worden afgeweken, waarbij aan een voorlopige vaststelling geen betekenis mag worden gehecht. Of een nieuwe accountant ook als een bijzondere omstandigheid kan gelden voor een wijziging in het tijdstip van winstvaststelling is voor mij nog een open vraag. Wel acht ik dit het geval, als de boekhouding aanzienlijk is verbeterd, zij het wellicht door toedoen van deze accountant.

De binding tussen fiscale en commerciële balans acht ik in principe niet aanwezig. Gaat men ervan uit, dat beide de juiste winst moeten aangeven, dan dient dus vast te staan, welk winstbedrag als theoretisch juist kan worden aanvaard. Ik laat daarbij uiteraard nog buiten beschouwing, dat door o.m. de fiscale voorschriften t.a.v. de afschrijvingen deze uniformiteit reeds doorbroken is. Daar te veel overlopende posten afhankelijk zijn van het subjectieve inzicht van de winstberekenaar, is een theoretisch juiste jaarwinst menselijkerwijs niet vast te stellen. Dit zo zijnde, acht ik alleen om deze reden al een binding onjuist. Zijn immers meerdere oplossingen mogelijk, dan is het verdedigbaar, dat een bepaalde post op de commerciële balans voor een ander bedrag verschijnt dan op de fiscale. Dat de fiscus daarvoor uiteraard een redelijke verklaring kan verlangen, althans aan de weigering van een dergelijke verklaring een argument kan ontleen om de fiscale balans aan te vechten, ligt op het bewijsrechtelijke vlak en doet dus aan het grondprincipe niet af.

Mede echter het tijdstip van opstelling van beide stukken kan al aanleiding geven tot verschillen. Afgezien van een voorlopige fiscale opstelling ter benadering van belastingverplichtingen, zal in het algemeen, zeker als er een speciale fiscale adviseur aanwezig is, de definitieve fiscale opstelling eerst opgemaakt kunnen worden als de commerciële gereed is. Ook dit voorkomt een stricte binding tussen beide.

Alhoewel een binding in principe niet ontoelaatbaar moet worden geacht, is deze geenszins vereist. Een verband tussen beide zal uiteraard steeds noodzakelijk zijn.

Liquidatiewinst

Het criterium hiervoor is neergelegd in artikel 20, hetwelk bepaalt, dat dit de winst is behaald met of bij het overdragen of liquideren van een bedrijf. Deze winst zal dus in het algemeen bestaan uit het realiseren van het verschil tussen de werkelijke waarde en de boekwaarde van de verschillende activa, of m.a.w. uit het realiseren van de stille reserves. Daar gezien de fiscale voorschriften inzake de toe te passen afschrijvingen de fiscale boekwaarde veelal zal afwijken van de commerciële, zal dus ook de fiscale liquidatiewinst afwijken van de commerciële liquidatiewinst.

Zouden we nu zonder meer de gedragslijn kunnen volgen, dat alle winstposten, die niet onder de normale jaarlijkse winsten voor het liquidatietijdstip zijn gevallen als behorende tot de liquidatiewinst kunnen worden aangemerkt en dat daarbij voor de jaarlijkse winst dus als eindpunt geldt het liquidatie- of overdrachtstijdstip, dan was de oplossing zeer eenvoudig. Het zou er dan immers op neerkomen dat, afgezien van niet tijdig in bedragen uit te drukken mee- of tegenvallers in bepaalde posten, na het overdrachts- of liquidatietijdstip fiscaal geen winst meer met het betreffende bedrijf zou kunnen worden behaald.

Dit zou een oplossing zijn, welke geheel analoog ligt aan de oplossing gevolgd bij het bepalen van de sterftewinst. Het verschil tussen beide is echter, dat in het ene geval een fatale datum aanwezig is, waarna de betrokkene geen handelingen meer kan verrichten, terwijl dit in het andere geval nog wel mogelijk blijft. Men kan nu deze latere handelingen beschouwen als liquidatiehandelingen, hetgeen zij in feite ook zijn, of als nog na het liquidatietijdstip voortgezette normale bedrijfshandelingen. Fiscaal nu is deze laatste oplossing gekozen. Dit blijkt o.m. duidelijk uit de beslissing BNB 1961/31, waarin is gesteld, dat de beroepsbeëindiging nog niet medebrengt, dat geen handelingen ter afwikkeling meer kunnen worden verricht, zoals de realisering van het beroepsvermogen. Het door belastingplichtige gekozen stelsel werd ook voor de uit deze realisering voortkomende baten van toepassing geacht, terwijl de strekking van artikel 20, zijnde het ineens realiseren van de overdrachtswinst, waardoor het bedrijfsinkomen in vergelijking tot de normale bedrijfsinkomsten tot een ongewoon bedrag pleegt te stijgen, belette het speciale tarief toe te passen.

Realiseert men dus bepaalde onderdelen van het bedrijfsvermogen ook na het liquidatietijdstip op dezelfde wijze als men dit voor dat tijdstip placht te doen, dan vallen deze onder de normale winstbestanddelen; zie o.m. de beslissingen BNB 1957/268, 1958/113, 1961/31 en 1962/246. De laatste beslissing laat wel de mogelijkheid open bepaalde vorderingen op het liquidatietijdstip naar het privé-vermogen over te brengen, zodat dan ook voor deze vorderingen het liquidatietijdstip beslissend zou worden. De afwikkeling van dergelijke vorderingen wordt dan tot een privé-handeling teruggebracht.

De vraag is echter gewettigd, of deze fiscaal gevolgde oplossing wel als juist kan worden aanvaard. Goed koopmansgebruik brengt immers met zich mede, dat een beëindiging van de bedrijfsuitoefening tevens een beëindiging van de met deze bedrijfsuitoefening te behalen resultaten betekent, onafhankelijk van het stelsel van winstberekening dat tot deze beëindiging werd gevolgd. Dit houdt tevens in, dat het noodzakelijk geacht moet worden, dat een slotbalans wordt opgesteld, waaruit kan worden afgelezen tot welk resultaat deze beëindiging heeft geleid. Juist in deze gevallen treedt het karakter van het balansopmaken sterk op de voorgrond. Zoals aan het einde van het leven ligt ook aan het einde van de bedrijfsuitoefening de balansopmaking zodanig voor de hand, dat het m.i. onaanvaardbaar is, als dit achterwege wordt gelaten. Ongeacht het tot dat tijdstip gevolgde stelsel dienen op deze balans alle bezittingen en schulden zo juist mogelijk te worden opgevoerd.

Dat de vaststelling van dit resultaat wel eens onmogelijk wordt gemaakt doordat in de praktijk niet steeds tijdig een vaststelling van bepaalde vorderingen of schulden kan plaatsvinden of doordat achteraf nog bepaalde vorderingen of verplichtingen naar voren komen, doet aan de juistheid van voormeld standpunt m.i. niets af.

Vooral in de gevallen, dat het kasstelsel wordt gevolgd, of dat bepaalde activa fiscaal mogen worden verwaarloosd (nabetalingen e.d.) treedt het gevolg van voormeld fiscaal standpunt scherp naar voren. Afgezien van de wellicht bestaande mogelijkheid in het geval van het kasstelsel bepaalde activa naar het privé-vermogen over te brengen (in welk geval dus aangenomen wordt, dat een beëindiging van de bedrijfsuitoefening een bijzondere omstandigheid vormt, welke een doorbreking van het tot dusverre gevolgde stelsel van winstberekening toelaat-

baar doet zijn) is men gehouden in het geval deze activa niet onder de overdracht begrepen zijn, ze op de tot dusverre gevolgde wijze als normale bedrijfswinst aan te geven. In ieder geval blijkt uit dit standpunt wel, dat het zaak zal zijn om, indien men althans in zo ruim mogelijke mate van het speciale belastingtarief wil profiteren, ten tijde van de overdracht of liquidatie de zich hiervoor lenende vorderingen bewust naar het privévermogen te doen overgaan. Dit zullen in het algemeen die vorderingen zijn, waarvan zowel het beloop vaststaat als de zekerheid van ontvangst bij inning.

Deze gehoudenheid om op de normale wijze geïnde vorderingen als normale winst te verantwoorden, wordt enerzijds gemotiveerd met een beroep op de noodzakelijkheid van het blijven volgen van het tot dusverre gevolgde stelsel (BNB 1961/31) en anderzijds met een beroep op de strekking van artikel 20 (BNB 1964/5). Beide beroepen acht ik ongegrond. Beëindiging van de bedrijfsuitoefening betekent automatisch beëindiging van het bestaande stelsel op het moment van beëindiging. Men doet immers het begrip balans in zijn essentie geweld aan door zelfs op dat moment balansopmaking niet noodzakelijk te achten.

Dat hierdoor het gevolgde stelsel een directe invloed uitoefent op de grootte van de liquidatiewinst is niet alleen verdedigbaar maar ligt volkomen in de lijn van de logica. In feite immers betekent het kasstelsel - het meest geprononceerde geval in dit verband - dat het saldo tussen vorderingen en schulden fiscaal bewust als een stille reserve wordt aanvaard. Even goed nu, als bij liquidatie zonder overdracht van het gehele bedrijfs- of beroepsvermogen aan een derde de stille reserve in een bedrijfsmiddel door afzonderlijke afstoting van dit bedrijfsmiddel wordt gerealiseerd, even goed geschiedt deze realisering in het geval van vorderingen bij het kasstelsel door het innen van deze vorderingen op de normale wijze. Hierin wellicht schuilt mede de verklaring, waarom fiscaal toch een onderscheid wordt voorgestaan. Enerzijds immers geschiedt de realisering bij een bedrijfsmiddel niet volgens de tot dat moment gevolgde gedragslijn, nl. het productief maken in het productieproces, anderzijds geschiedt dit bij vorderingen wel, nl. door directe incassering bij de schuldenaar. Het verschil in tijdstip, tijdens of na de bedrijfsuitoefening, blijft evenwel bestaan.

Ook de strekking van artikel 20 zou juist mee moeten brengen dergelijke baten als liquidatiebaten aan te merken, belast volgens het proportionele tarief. Ogen-schijnlijk is het omgekeerde het geval, omdat uitsluitend ziende naar het bedrijfsinkomen, samenvallen niet plaatsvindt en dus in een bepaald jaar geen abnormaal hoog bedrijfsinkomen bestaat. Juist in de beperking, gelegen in de term "bedrijfsinkomen" ligt nu de onredelijkheid. Immers voor de belasting-heffing is uitsluitend van belang het totale inkomen, waarvan het bedrijfsinkomen slechts een onderdeel vormt. Knippen we nu de totale inkomenspositie van een belastingplichtige op het moment van de beëindiging van de bedrijfsuitoefening in tweeën, dan bestaat de inkomenspositie in het eerste stuk mede uit de bedrijfswinst en in het tweede stuk mede uit de opbrengsten, behaald uit het beleggen van de liquidatie-opbrengst. Afgezien van de normale schommelingen, aan beide soorten inkomens inhaerent, zullen deze zich op een op zichzelf vrij stabiel niveau bewegen. Dit stabiele niveau van de inkomenspositie na het liquidatietijd-stip nu wordt verbroken door het als normale winst laten doorlopen van liqui-datiebaten, ook al worden deze gevormd door de ontvangst van op de normale wijze geïncasseerde vorderingen. Het gevolg is dus, dat op deze opbrengsten

een hogere progressie drukt dan met de beide inkomensniveau's in overeenstemming is. Ook dit zou m.i. reeds voldoende moeten zijn om ook voor dergelijke inkomsten het proportionele tarief als het meest voor de hand liggende aan te merken.

Een derde onbillijkheid acht ik bij het huidige systeem ook gelegen in het feit, dat het verschil uitmaakt of dergelijke vorderingen in de overdracht zijn begrepen of niet. Dit wordt duidelijk gedemonstreerd in het verschil in behandeling tussen de beide gevallen, behandeld in respect. de beslissingen BNB 1961/31 en 1962/246. Het enige feitelijke verschil is immers, dat enerzijds het bedrag in één keer direct wordt geïncasseerd en anderzijds het bedrag vrij snel in meerdere kleinere porties binnenkomt. Dit verschil acht ik dusdanig gering, dat het in geen enkel opzicht voldoende is om een verschil in fiscale zin te rechtvaardigen.

Resten tenslotte nog de gevallen, waarin de Hoge Raad de toepassing van artikel 20 als zodanig onjuist of onnodig heeft geoordeeld. Om met het laatste te beginnen, is dit in het bijzonder het geval bij verhuur of verpachting van het bedrijf. Dit is volkomen begrijpelijk, omdat hierbij de bedrijfsuitoefening geen einde vindt maar alleen van vorm wijzigt. Het gehele bedrijfsvermogen blijft immers intact. Het eerste doet zich voor, als de overdrachtssom in termijnen wordt voldaan (1957/266) en goed koopmansgebruik toestaat deze termijnen eerst bij ontvangst te verantwoorden, zoals bij aandelen in de winst het geval pleegt te zijn. Ook dit is volkomen aanvaardbaar, omdat in dat geval immers na het overdrachtstijdstip een bepaald inkomensniveau ontbreekt, daar de overdrachtssom niet is ontvangen en dus ook de belegging van de overdrachtssom met de daaraan verbonden inkomsten ontbreekt. De abrupte scheidingslijn tussen de beide inkomensniveau's ontbreekt, de niveau-overgang heeft een vloeiend verloop gekregen.

Conclusie

Zowel de aan de beëindiging van een bedrijfsuitoefening onlosmakelijk verbonden eis tot balansopmaking als de strekking van artikel 20 in ruimer verband dan alleen t.a.v. de hoogte van het bedrijfsinkomen bezien, brengen mede, dat alle realiseringen van fiscaal stille reserves, onverschillig of deze direct bij of vrij kort na de beëindiging van de bedrijfsuitoefening plaats vinden, principieel als een onderdeel van de liquidatiewinst dienen te worden beschouwd en dus voor de toepassing van het bijzonder tarief in aanmerking zouden dienen te komen. Dit lijdt slechts uitzondering, als de liquidatie-opbrengst bewust over een langere termijn is uitgestrekt en ook fiscaal eerst na ontvangst behoeft te worden verantwoord.

Samenvatting

Begonnen is met een bespreking van het fiscale goed koopmansgebruik gekoppeld aan een bestendig te volgen gedragslijn. Dit goed koopmansgebruik laat toe in bepaalde gevallen geen rekening te houden met het bestaan van vorderingen en schulden of op de balansdatum qua beloop nog onzekere vorderingen buiten beschouwing te laten. In feite houdt dit in, dat fiscaal gezien stille reserves ontstaan.

Een meer zinvolle balansopmaking dan op het tijdstip van bedrijfsbeëindiging is nauwelijks denkbaar. Juist zou het dan ook zijn alle op dat moment aan-

wezige fiscale stille reserves als een onderdeel van de overdrachts- of liquidatiewinst aan te merken, onverschillig of deze op de normale wijze, zoals bij vorderingen, of op een afwijkende wijze, zoals bij bedrijfsmiddelen, worden gerealiseerd. De huidige fiscale opvatting laat dit t.a.v. de op de normale wijze gerealiseerde stille reserves niet toe, tenzij overbrenging naar het privé-vermogen bepaaldelijk gewild en aanvaardbaar is.

Een redelijke toepassing van artikel 20 staat hieraan niet in de weg, omdat immers bij directe realisatie van de stille reserves een verschil in inkomensniveau aanwezig is tussen de periode voor en de periode na de liquidatie. Bijtelling van de winst bij het inkomen na het liquidatietijdstip heeft dan een doorbreking van dit laatste niveau tot gevolg met daaraan verbonden een te hoge progressie. Beperking van dit gevolg tot uitsluitend de bedrijfswinst versluiert de werkelijkheid, omdat het tarief niet afzonderlijk wordt toegepast op de bedrijfswinst, maar op het volledige inkomen, waarvan deze winst slechts een onderdeel uitmaakt.

Bij verhuur of verpachting van een bedrijf heeft geen beëindiging plaats, terwijl bij overdracht tegen winstaandeel het niveauverschil tussen het inkomen voor en na het overdrachtstijdstip een vloeiend verloop vertoont. In beide gevallen doet zich dus de hiervoor besproken onbillijkheid niet of in veel minder sterke mate voor.